

edice PRO RODIČE

PRVNÍCH 6 LET VE VÝVOJI A VÝCHOVĚ DÍTĚTE

Zdeněk Matějček

Normy vývoje a vývojové milníky
z pohledu psychologa

Základní duševní potřeby dítěte

Dítě a lidský svět

 GRADA®

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována ani šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

prof. PhDr. Zdeněk Matějček, CSc.

PRVNÍCH 6 LET VE VÝVOJI A VÝCHOVĚ DÍTĚTE

Vydala GRADA Publishing, a.s.

U Průhonu 22, 170 00 Praha 7

tel.: +420 234 264 401

www.grada.cz

jako svou 2071. publikaci

Odpovědná redaktorka PhDr. Anna Novotná

Sazba a zlom Milan Vokál

Foto archiv autora

*Za laskavé zapůjčení publikovaných fotografií
děkujeme všem rodičům fotografovaných dětí.*

Počet stran 184

Vydání 1., 2005

Dotisk 10., 2016

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

© Grada Publishing, a. s., 2005

Cover Photo © Antonín Plicka

ISBN 978-80-271-1834-2 (pdf)

ISBN 978-80-247-0870-6 (print)

OBSAH

POZVÁNÍ NA CESTU	9
Předznamenání aneb semínko dobrého i zlého	10
Příprava	12
A jednou před začátkem	14
Tři poučky z doby před narozením	18
Kam oko lidské nedohlédne	20
SVĚTLO SVĚTA	23
Narození	23
Dítě a lidský svět	24
O pěti základních duševních potřebách dítěte	28
Co nám děti dávají?	31
Součinnost neboli interakce	33
DO PŮL ROKU	36
Normy vývoje	36
Dva měsíce	36
Slovo k tatínkům	39
Tři měsíce	42
Babičky a dědečkové	45
Čtyři měsíce	47
Výchovný plevel	51
Pět měsíců	53
Rodí se citový vztah	55
DRUHÝ PŮLROK	60
Šest měsíců	60
Vstup do společnosti	62
Sedm měsíců	64
Specifický citový vztah	67
Osm měsíců	69
Bezpečí a nebezpečí	71
Devět měsíců	74
Deset měsíců	76
Cesty za poznáním	79
Jedenáct měsíců	81
Pochvala a pokárání	82
První narozeniny	85

Nejen rodiče, ale rodina	88
BATOLE	90
Začátek druhého roku	90
Co všechno dovede	91
Dva důležité návyky	93
Uprostřed druhého roku	96
Ještě o řeči	100
Individualita dítěte	103
Blíží se druhé narozeniny	106
Tři vývojové problémy	109
DVA ROKY	113
Rodinné „já“	117
TŘETÍ ROK	121
Do poloviny třetího roku	121
Období vzdoru	124
Je naše dítě rozmazlené?	128
Konec jedné vývojové epochy	130
Na prahu mateřské školy	135
VĚK PŘEDŠKOLNÍ	138
Mateřská škola	141
Čemu se naučí	143
Učení a návyky	149
Fantazie	153
Pohádky a vyprávění	155
Knížky a předčítání	157
Humor	160
Princip zajištění	163
O přátelství	166
Paní učitelky, na slovíčko	169
O morální výchově aneb proti sobectví	171
Zápis do první třídy	175
PŘÁNÍ NA CESTU	180
Rozloučení	180
LITERATURA	181

Věnováno 10. výročí Mezinárodního roku rodiny, které se slaví právě letos a které by mělo naši veřejnost připomenout především to dobré, co můžeme v časném dětství v rodině získat a co nás dál provází celým životem.

Autor

Dovolují si pozvat milé čtenáře na malou výpravu do jednoho období našeho lidského života – do období nadmíru důležitého. A tato knížka by měla být jakýmsi naším cestovním průvodcem.

Nadpis by měl správně znít „Prvních šest let života našich dětí z pohledu dětského psychologa“. Že jde o děti, to je celkem jasné už z obálky. Na život se budeme ptát a hledat porozumění pro jeho přímé toky i všelijaké jeho zákruty a tůně. A poněvadž autor se má držet jako švec svého kopyta, nebudeme se tu plést do řemesla ani lékařům a genetikům ani sociologům a demografům, ale budeme putovat po cestách vývojové psychologie. Určitým spojitostem s ostatními vědními obory se ovšem ani tak nevyhneme. Život je zkrátka moc složitá věc. A poněvadž s malým dítětem se nemůžeme dost dobře domluvit a musíme více pozorovat, více uvažovat, více si domýšlet, pozvat fantazii na pomoc a kupodivu i matematiku a statistiku, máme to tedy s tím jeho životem ještě o trochu složitější.

Jednoho dne v jednom okamžiku spatří ten malý tvoreček světlo světa. Teď to všechno začíná, řekneme si! Ale chyba lávky, ono to začalo už kdysi před devíti měsíci a pokračovalo dál velmi dramaticky a bouřlivě – musíme se tedy podívat i do doby před narozením, kam nám teprve nedávno otevřela cestu moderní technologie. Sláva jí! A jak za chvíli uslyšíme, něco začalo dokonce ještě dříve. Nechme se překvapit.

Od těchto začátků budeme provázet naši holčičku nebo našeho chlapečka až na práh školy, tj. tam, kde už natrvalo vstupuje do společnosti a přijímá svou první společenskou úlohu, tj. úlohu školáka. Teď začne chodit do práce jako chodí do práce jeho tatínek a maminka – od teďka už bude mít kus odpovědnosti sám či sama za sebe. A to, co se děje mezi těmito dvěma časovými mezníky, je děj nad jiné zajímavý, dramatický, napínavý, jakému se žádná detektivka nevyrovná. A my jsme jeho svědky a pozorovateli – ba co víc, my jsme účastníky tohoto děje a tvořivě do něho zasahujeme. Nikde jinde a nikdy jindy nemáte takovou podívanou, s takovou osobní angažovaností a s takovým osudovým dosahem. A věřte nevěřte, je to ta nejhezčí cesta, na kterou můžete být v životě pozváni. Jde jen o to, aby si jí, jak náleží, užily samy děti a stejně tak aby si jí dobře, naplno a veskrze užili jejich rodiče a babičky

a dědečkové a ostatní tzv. „jejich lidé“. Však o nich budeme dále také dost často mluvit.

Budeme sledovat krok za krokem, co se s dítětem děje, nač mají být „jeho lidé“ připraveni, co mohou očekávat a co objevovat, na co se mohou těšit a na co dávat pozor. Je to podivuhodný děj – a nikdy se přesně neopakuje. Budete-li mít třeba deset dětí, pokaždé to bude trochu jiné, ba někdy i hodně jiné. I výchova má svá úskalí. Takže to není vždycky jen procházka kvetoucím sadem.

O tomto úseku života toho bylo u nás už hodně napsáno, i já sám jsem toho na dané téma už dost napsal. Nebudu tedy čtenáře překvapovat nejrůznějšími novinkami a originálními nápady. Půjde spíše o shrnutí těch staronových poznatků, které jsou vědou i životní praxí víceméně ověřeny a které si už musí každý sám vztáhnout na konkrétní situaci svou a svého dítěte. Nechť mi tedy laskavý čtenář nemá za zlé, že třeba už porůznu něco takového ode mne četl, že se opakuji a že některé věci ve stejných formulacích vyhlašuji vždy znovu a znovu. Ano, jsem si vědom, že je to také tak trochu kázání na dané téma. Ale moc a moc bych si přál, aby sloužilo k dobrému!

A tak děkuji především Nakladatelství H+H, Jinočany, že mi umožnilo použít mé texty z dvou dílů *Radostí a starostí*, na nichž jsem spolupracoval s paní primářkou MUDr. Marií Pokornou, a z knížky *Rodičům na nejhezčí cestu*, na níž ke spolupracovníkům přibyl ještě MUDr. Petr Karger. A stejně tak děkuji nakladatelství Portál, neboť bez opory ve své knížce *Co, kdy a jak ve výchově* bych asi na mnohé důležité věci zapomněl.

Ještě jednou milé čtenáře pěkně zdravím – a teď už jim nakonec přeji opravdu šťastnou cestu!

Předznamenání aneb semínko dobrého i zlého

První těhotenství a pak ovšem narození prvního dítěte znamená v životě ženy (velkou většinou samozřejmě i muže) velkou změnu, jakýsi přelom. Nic podobného se v jejím životě do té doby nestalo – a od této doby bude její (i jeho) život probíhat v nějakém vztahu k dítěti. Ona i on budou procházet vývojovými fázemi, jak je nutně přináší postupu-

jící lidský věk – bude jim třicet, čtyřicet, padesát, šedesát, ale ať mají děti třeba ještě několik, s tímto prvním dítětem vstoupilo do jejich životů něco nového, originálního, dosud nepoznaného a nevyzkoušeného. A v jejich životě to nadále setrvá a bude působit jako činitel, který bude mít podstatný vliv na to, jak budou oni sami se svým životem zacházet. Na co budou myslet, co budou prožívat, na co se budou těšit a s čím si budou dělat starosti. Spojujeme svůj život s životem tohoto dítěte. Od této chvíle je tu společná životní perspektiva. Ne nadarmo se říká, že *jak naše děti rostou a vyvíjejí se k dospělosti, tak my (jejich rodiče) zrajeme k životní moudrosti*. A jsme-li už babičkami a dědečky, čili prarodiči, platí to o nás stejně tak.

V rozhodování stát se matkami např. v SOS dětské vesničce jsme nejednou jako významný motiv zachytili přání *stárnout spolu s dítětem a dočkat se od tohoto dítěte „svých“ vnoučat*.

Jak dále uvidíme, soužití s dítětem je ovlivňováno celou řadou činitelů na straně dítěte – jeho zdravotním stavem, prospíváním či neprospíváním, vyrovnaností vývoje, temperamentem, povahou, ba dokonce i podobou, postavou a podobnými věcmi. Je ovšem ovlivňováno i činiteli na straně jeho rodinných vychovatelů, tj. jejich temperamentem a ostatními osobnostními charakteristikami, přijetím mateřské a otcovské role, vzájemným vztahem matky a otce a spoustou dalších faktorů. A aby to bylo složitější, jsou tu ještě činitele situační – jak je rodina zajištěna ekonomicky, ale i citově, jak matka a otec vycházejí se svými rodiči, jaké mají přátele, jaká mají zaměstnání, jaké záliby a jaké životní cíle, kolik času jim na co zbývá, atd. atd.

A ze vzájemné souhry všech těchto činitelů vyplývají pak šance i rizika, která na rodinu během jejího vývoje čekají. Z drobných, malých, ba nicotných zátěží a nedorozumění, jaká přináší denní život, mohou klíčit nejrůznější problémy, které – pokud bychom si jich nebyli vědomi a neohlídali je – by mohly harmonický rodinný život i vážně ohrozit. Na druhé straně je tu však i celá řada momentů, které harmonické soužití s dítětem posilují. Těch bychom si měli být neméně dobře vědomi a plně jich k dobrému využívat. Budeme o nich v dalších kapitolách mluvit častěji. Ono totiž chování dítěte je jakýmsi kouzelným klíčkem, který perfektně zapadá do zámku otvírajícího naše rodičovské potěšení, radost, hrdost a mnoho jiných hřejivých pocitů. Už dívat se z blízka dítěti do očí a vidět, že ono se na nás také dívá. A co první úsměvy dítěte? A co až dá celým tělíčkem najevo svou radost ze života

a co až poznáte, že něco dělá po vás a že jste je něčemu opravdu naučili. A jednou vám řekne „*mami, tatí, babí... , mám tě ráda – máš mě taky ráda?*“ A jednou mu dáte batůžek na záda a povedete je první den do školy. A to už budete zase trochu jinými rodiči – a třeba si ani nevzpomenete, jakými jste byli, když jste je poprvé brali do náruče.

Příprava

„*Dítky nejdražší Boží dar a klénot nejpilnějšího opatrování hodny jsou.*“
Nadpis I. Kapitoly Komenského Informatoria školy mateřské.

Dnešní věda nás učí, že pokud jde o genetickou výbavu obsaženou v tzv. genomu, se člověk od svých ne-lidských předků v ěiši živočišné liší jenom nepatrně. Ano, hrozně moc toho má s nimi společného – ale něco přece jen má svého, zvláštního, *lidského*. A o tohle *zvláštní a lidské* nám půjde v celém dalším výkladu především.

Už od prvního dělení oplodněného vajíčka v mateřském těle bylo v tom drobném lidském tvorečku, na kterého se teď s potěšením díváme, přítomno všechno lidské, všechno, čím příroda vybavila lidské pokolení na této zemi. Přítomno to bylo ovšem zatím jen v možnostech a v naději. Ale tyto možnosti pak den za dnem dostávaly určitější formu a to, co bylo jen v naději, se den za dnem stávalo skutečností. A tak tomu bude i nadále po celé jeho dětství – až kamsi na práh dospělosti.

Kromě této obecné lidské výbavy si však naše děťátko nese do světa ještě něco navíc – něco, co je jen jeho a co je dělá *zcela jedinečnou, osobitou, neopakovatelnou lidskou bytostí*. A to opět od prvních počátků v mateřské děloze až potom dál na celý život.

Tato osobitá, individuální, jedinečná výbava má dvě složky. Tu jednu tvoří všechno to, *co jsme mu my rodiče předali svým dědičným vkladem*, a tu druhou všechno to, *co zažilo za devět měsíců svého vývoje v těle matčině*.

Ten první příspěvek je závislý na obou rodičích, ten druhý jenom na matce. Podívejme se nejprve na ten druhý.

Dnešní věda nás učí, že velice záleží nejenom na tělesné konstituci budoucí matky a na jejím zdraví, ale také na jejím chování, na jejích

prožitcích, na její odpovědnosti. Matka se totiž může chovat tak, že se jejímu děťátku v oněch devíti měsících těhotenství žije jako v bavlnce. Ale může také kouřit, pít alkohol, brát drogy a vůbec chovat se tak, že zdravý vývoj plodu ohrožuje. Je samozřejmé, že za něco může a za něco nemůže. Nemůže se např. vyhnout všem tíživým zážitkům, úzkostem či bolestným překvapením – ale přece jen, je-li si vědoma své odpovědnosti, bude spíše aktivně pracovat k tomu, aby její těhotenství bylo dobrou jistotou, radostí a pohody.

To, co věděly naše prababičky, to se dnes vědecky potvrzuje. Ba, co prababičky! Věděl to moc dobře už Jan Amos Komenský, když v Informatoriu školy mateřské kladl matkám na srdce, aby „nad jiné časy pobožněji sobě počínaly“, „aby něčím plodu svému neškodily“. Varuje před alkoholem, přejídáním, nevhodnými léčebnými praktikami, před úrazem a přílišnou námahou. Důrazně říká, že „potřebí matce těhotné hnutí mysli své na pozoru míti“, aby se příliš nelekala, nehněvala (možno říci i nevztekala), netrápila starostmi a netruchlila. Dnešní věda všechno tohle shrnuje do jednoho doporučení, jež zní: *Pokud jen možno vyvarovat se všeho stresu!*

Jeden rakouský profesor dělal takovýto pokus. Těhotná žena klidně leží na vyšetřovacím stole a lékař sleduje chování plodu ultrazvukem. Profesor se obrátí k sestře a jakoby mimochodem podotkne: „*Sestro ten plod se vůbec nehýbá.*“ Vlastně konstatuje skutečný stav – plod se právě nehýbá, proč také by se měl pořád hýbat. Jenomže matka neví, co to znamená, a tak zneklidní, ulekne se, prožívá určitý (byť třeba mírný) stres. Plod na to za okamžik reaguje výraznými pohyby, začne tzv. kopat. Jako by dával matce znamení, že je s ním všechno v pořádku a že se má k životu. A profesor jen měří čas, který potřeboval nervový a endokrinní systém matky, aby svou stresovou reakci předal plodu. Z toho je tedy zřejmé, že není lhostejné, kolik a jakých stresů matka během svého těhotenství prožívá.

Ale ještě slovíčko o tom prvním příspěvku – o tom dědičném. *Zákony dědičnosti začínají působit od chvíle početí*, tj. od chvíle, kdy otcovská spermie přidala svých 23 chromozomů k 23 chromozomům mateřského vajíčka – a uplatňují se pak postupně v celém našem životě až do chvíle poslední. To však jejich působení je už dávno všelijak spojeno a propojeno s nejrůznějšími vlivy z našeho prostředí, takže je v čisté podobě vlastně jen málokdy můžeme zachytit. Na tomto základním dědičném vkladu mají zásluhu oba rodiče, a to kupodivu oba stejnou. Polovinu oné chromozomální výbavy předala dítěti jeho matka a polovinu jeho otec, tedy jedna zcela určitá žena a jeden zcela určitý muž. Jaká však je ta polovina vkladu, která přišla od jednoho, a jaká přišla od

toho druhého. Říká se, že o tom rozhoduje náhoda. Jenomže náhoda moc neuspokojuje nás obyčejné smrtelníky, natož vědu. A tak se mnoho důvtipných lidí už léta letoucí snaží tuhle „náhodu“ nahradit nějakou zákonitostí. Budiž však řečeno, že zatím bez valného úspěchu.

Ale aby to všechno bylo ještě tajemnější a složitější, musíme si uvědomit, že i matka i otec získali každý svou jedinečnou výbavu od svých dvou rodičů a ti zase od svých, a tak dále. Takže tento řetěz přírodní tvořivosti se u každého z nás táhne zpět, a to daleko, daleko až do nedohledna.

Ptáme se tedy, co všechno je tomuto našemu dítěti dáno do vínku? Ale ptáme se také, co je „jen jeho“, to osobité a neopakovatelné, co vyrůstá na tom obecně lidském a pro nás všechny společném? Jaká je a jaká bude jeho osobnost? Co všechno se skrývá v té malinkaté hlavičce?

Myslím, že je moc dobře, že nám příroda svá tajemství lehce nevydává. Oč to bylo snazší v dobách sudiček. Ty přišly a něco přisoudily – a co bylo dáno, nedalo se měnit. Dnes však víme, že je to pro nás rodiče a vychovatele mnohem složitější a náročnější. Měnit se dá – a říká se tomu *výchova*. A my odpovědnosti neunikneme. Budeme o tom dále mluvit podrobněji.

Teď se však ještě chvíli potěšíme oním nově začínajícím životem, který se bude teprve před námi rozvíjet. *Stojíme totiž nad jedním zázrakem stvoření. Přijměme jej pokorně a upřímně jako dar. Přijměme jej i s vděčností, že smíme mít podíl na věčném tajemství, jež nám je dovoleno poodhalovat. A ovšem i s odvahou a odhodláním, neboť nám byl svěřen velký úkol a mnoho práce je před námi.*

A jednou před začátkem

Z toho, co jsme řekli v předchozí kapitole, vyplývá, že nedobře a nemoudře si počínají ti mladí lidé, kteří z pohodlnosti nebo jsouce oslněni mnohoslibnou kariérou vědomě pohrdnou možností mít děti a volí, byť pozlacenou, bezdětnou osamělost. Na druhé straně nutno vysoce ocenit ty, kdo se s plným vědomím odpovědnosti pro bezdětnost rozhodnou, aby přerušili možné pokračování geneticky či jinak podmíněného postižení svého potomstva. A máme tu ještě třetí kategorii mla-

dých lidí, které otázka zplození dítěte nějak zaskočila, totiž ty, kteří by si děti velice přáli, po dětech touží, ale z nějakého důvodu je sami zplodit nemohou – a přijímají za své cizí dítě *formou adopce*. Anebo do své rodinné výchovy přijímají dítě (a to někdy i se zjevným postižením nebo se skrytou zdravotní hrozbou) *formou pěstounské péče*. Tito lidé jsou pak jakýmsi protipólem těch prvních, kteří děti prostě nechtějí.

A z toho opět něco vyplývá! Totiž to, že ještě dříve, než toto naše dítě spatří světlo světa, ba ještě dříve, než bylo počato, jsou tu určité naše představy a určitá naše očekávání, která budou jednou naplněna či ne-naplněna a která svým způsobem předznamenávají, jak se vůbec jednou budeme k početí dítěte a k těhotenství stavět, zdali se budeme těšit či netěšit, jak budeme jednou své děti přijímat a jak se k nim budeme chovat. Říkáme tomu *rodičovské postoje*. A je to velice důležitá věc.

Vůbec není pravda, že když se dítě narodí, každá matka je miluje nade všechno na světě. Jsou i matky „nemateřské“ a ovšem i otcové „neotcovští“. Ba stává se, naštěstí vzácně (ale přece jen je to u nás asi 40 případů ročně), že je dítě svými rodiči zahubeno. Jsou děti „vymodlené“ a s vřelou láskou přijímané, ale jsou také děti nechtěné, zavřené i odvržené.

Mohli bychom si dokonce sestavit jakousi stupnici rodičovských postojů k dítěti ještě nenarozenému. A každý z rodičů sám za sebe si může říct, kde by se na takové stupnici asi tak nacházel se svým postojem.

Ostatně vůbec neuškodí, když si každý z rodičů tenhle test sám za sebe udělá.

Nejvýš jsou zřejmě rodiče, kteří docela přirozeně po dětech touží, nedovedou si život bez nich představit, rozhodně je chtějí – a buď se jich sami dočkají tak samozřejmě a přirozeně, jak po nich toužili – nebo to tak samozřejmě není a oni musí podstoupit léčení, pomocné zákroky, třeba až po umělé oplodnění (jež dnešní věda umožnila a jež v těchto případech je velkým dobrodiním, i když samozřejmě ne bez rizika) – nebo konečně ani to možné není a oni přijímají za své dítě cizí a stávají se rodiči adoptivními, jak jsme se o tom už zmínili výše.

Pak by následovali rodiče, kteří s dětmi samozřejmě počítají a těší se na ně, ale zrovna teď je neplánovali. Přijímají je jako přirozený důsledek manželského života.

Pak jsou tu ti, kteří s dětmi sice počítají, ale teď jsou těhotenstvím víceméně zaskočení, takže žádnou radost nepociťují. S nemilou skutečností se však smíří a nakonec dítě přijímají s láskou jako většina ostatních.

Pak ale už to jde z kopce. Jsou tu ti, kdo se s těhotenstvím tak docela nesmíří, uvažují o jeho ukončení, avšak nakonec je přijmou aspoň neutrálně.

Pak ti, kteří je přijmou jako nutné zlo.

A konečně ti, kteří se proti takovému „zlu“ aktivně brání a podnikají sami různé potratové praktiky nebo legálně žádají o ukončení těhotenství. To je pro ženu samozřejmě nesrovnatelně bezpečnější než ony individuální neodborné pokusy, pro lidské embryo to ovšem znamená definitivní konec tak jako tak.

V této oblasti byla prováděna nejrůznější šetření. Ukázalo se celkem přesvědčivě, že pozitivní postoje, které mají mladí lidé k dítěti ještě nenarozenému, mají tendenci promítat se pozitivně do jejich postojů i k dítěti narozenému a dalekosáhle a blahodárně pak ovlivňují výchovu dítěte i soužití celé mladé rodiny. Na druhé straně se potvrdilo, že odmítavý a nepříznivý postoj k těhotenství a k dítěti ještě nenarozenému se po jeho narození sice může změnit k dobrému, ale také nemusí! Pak ovšem bude vztahy k dítěti a manželů k sobě navzájem neblaze ovlivňovat třeba natrvalo.

Všechny poznatky získané v těchto šetřeních jsme nakonec mohli shrnout do jednoho jednoduchého, leč velice naléhavého doporučení našim dospívajícím a mladým dospělým – totiž, aby *započítali, zabudovali, vtělili do svého očekávání od života, že budou mít děti, které chtějí mít, s tím, s kým je chtějí mít, a v době, která je pro ně příhodná – jen aby se nedali zaskočit nechtěným těhotenstvím*. Jak to udělat, to už je věcí odpovědnosti jednoho každého – ale už nikdy v životě nebudou moci říct, že o tom neslyšeli a že jim to někdo nekladl na srdce.

Je tu však ještě jedna otázka. Kde se ony *rodičovské postoje* (ty dobré i ty špatné) vlastně berou, jak se k nim dopracujeme, kde je seženeme? Odpověď zní: Ne až když je dítě na půl cesty nebo když je už na světě, nýbrž celým předchozím životem! Základ mají už v naší vlastní zkušenosti s našimi vlastními rodiči (či lidmi na jejich místě) v našem časném

dětství. Je dobře prokázáno, že lidé, kteří měli šťastné dětství a vyrůstali v citově vřelém a pevném rodinném společenství, mají k rodičovství snazší a radostnější cestu než ti, kdo právě šťastné dětství neprožili.

Ptáme se tedy dále, jaká byla naše citová výchova, jaké vzory citového a sexuálního chování jsme měli kolem sebe, jaké zkušenosti jsme měli z prvních přátelství a kamarádství s druhými dětmi, jaké byly naše první lásky a pak ty druhé a ty další – atd. To všechno se sčítá a vstupuje s námi do vztahu k té nové (třeba ještě nenarozené) lidské bytosti, která je z nás, a přitom samostatná a svébytná. Která je naše, a přitom svá. Která s námi sdílí místo a čas, naděje a touhy, a přitom má svou vlastní osobní budoucnost, jež daleko přesahuje tu naši rodičovskou.

A co dál? Porod, první chvíle s dítětem, pak první dny a týdny jsou pro soužití rodiny nesmírně důležité. To, jak své novorozené děťátko vidíme, slyšíme, cítíme (i tento čichový smysl tu hraje svou roli), to jsou spouštěcí mechanismy pro něco, co tu bylo už předem připraveno a co je obecně lidské. Ne tedy snad jenom ženské nebo jenom mateřské.

Znamená to, že *otcové nejsou ze vztahu k novorozenému dítěti nijak předem vyloučení nebo omezení*. Mají k němu jen trochu delší a méně přímou cestu než matky, které prožily těhotenství a s dítětem se od jeho prvních pohybů „sžívaly“. Ty také nyní při kojení a opatrování svého dítěte prožívají v plné míře intimitu jednoho z nejhlubších a nejvzácnějších vztahů v lidském životě.

K tomu ještě aspoň dvě poznámky

Předně, zkušenost nám říká, že *rodičovské postoje* bývají už u mladých manželů většínou dobře a zdravě vytvořeny. Avšak jistě najdeme ve své blízkosti i případy, kdy tomu tak není – jsou totiž lidé, kteří nejsou pro své rodičovství ještě dost vyspělí. Tak jako jsou některé děti v šesti letech ještě nezralé pro nástup do školy, tak jsou někteří mladí lidé ještě nezralí pro manželské soužití a pro rodičovství. A máme-li být spravedliví, musíme dodat, že tak je tomu i s generací prarodičovskou, tj. s babičkami a dědečky. Také některé a někteří z nich nejsou pro svou novou životní roli v daném čase ještě dost připraveni.

Za druhé, v jednom obsáhlém šetření prováděném v Praze v letech sedmdesátých se ukázalo, že ty ženy, které si těhotenství vysloveně nepřály (žádaly o jeho přerušení, ale byly komisí odmítnuty), své děti pak buď vůbec nekojily, nebo je kojily kratší dobu nežli ženy, které své těhotenství bez protestu přijímaly. Rozdíl byl tzv. statisticky významný, což říká, že je krajně nepravděpodobné, že by to byla náhoda.

Tři poučky z doby před narozením

Skrytý život nenarozeného dítěte. Tak zní titul knížky pana Thomase Vernyho (žije v USA, rodina však pochází ze Slovenska), který se stal jedním ze zakladatelů tzv. *prenatální psychologie* čili psychologie dítěte ještě před narozením. On ten život člověka před narozením byl opravdu do nedávna skrytý takřka dokonale, ale pak se přece jen začaly nacházet čím dál účinnější metody jak sledovat a luštit, co se v mateřské děloze vlastně děje. Dnes už o tom víme aspoň tolik, že získané poznatky je možno uvést v obecnou známost a odvodit z nich několik obecných pouček. Vlastníma očima onen děj sice pořád ještě pozorovat nemůžeme, ale třeba ultrazvukem už ano – a je mnoho dalších metod, kterými dnešní badatelé dovedou za nás a pro nás nová a nová tajemství „nenarozeného života“ poodhalovat. Dejme se tedy poučit.

Ta první poučka říká, že *je to děj úžasně složitý, rychlý a dramatický – a ne-zvratný!* Co jednou začalo, to pokračuje dál podle určitých zákonitostí a nedá se to (aspoň zatím) zarazit, vrátit zpět a zase znovu spustit. Proto je tak důležité do tohoto děje zvenčí nijak moc nezasahovat, nijak jej neohrožovat, ale naopak napomáhat mu k přirozenému a hladkému průběhu, pokud to jen za dnešního stavu svých vědomostí dovedeme.

Druhá poučka praví, že *od začátku se mužský plod a ženský vyvíjí jinak.* Zkrátka, muži a ženami jsme už v lůně mateřském, a to jak tělesně, tak svými psychickými charakteristikami. A nemusíme čekat na nějakou pozdější výchovnou mužsko-ženskou diferenciaci. Už v mateřské děloze si mužský mozek z hormonální a jiné stimulační nabídky zákonitě „vybírám“ něco jiného než mozek ženský, takže i jeho pozdější funkce bude poněkud jiná. Chlapečkové a holčičky, až budou na světě, si pak stejně tak zákonitě budou po svém vybírat každý něco jiného z nabídky podnětů, které přicházejí z okolí. Jinak budou tyto podněty zpracovávat, jinak si budou hrát, jinak se budou bát a jinak do svého okolí zasahovat.

Už neplatí představa, že mužsko-ženské rozdíly jsou dány především rozdílnou výchovou chlapečků a holčiček. Teď víme, že to podstatné a prvotní je to, co je v nás a co si přinášíme na svět – takže ani výchova nestaví a nepracuje „na zelené louce“, nýbrž vchází v součinnost neboli v interakci s tím, co nám bylo dáno do vínku.

Třetí poučka říká, že dítě, *než se narodí, je na lidský svět lépe připraveno, než jsme si mysleli*. Není to onen známý prázdný papír, na který teprve život sám zapisuje to, co je pro nás důležité a co bychom si měli pamatovat. Dnes víme, že to důležité si náš organismus iniciativně vyhledává a vybírá a že podněty zvenčí přicházejí vždy už na půdu víceméně připravenou a vnímavou – a že zase jen ve vzájemné součinnosti těchto vrozených předpokladů a vnějších podnětů vzniká to, čemu říkáme poznatky a zkušenosti.

Dejme si malý příklad. Jaké podněty vnímá mozek dítěte, se dá zjišťovat už před narozením, ale po narození je to pohodlnější a spolehlivější. A tak se mezi jiným ukázalo, že mozek dítěte v době, kdy se ještě nemohlo ničemu naučit, je schopen rozlišovat zvuky lidské řeči od zvuků ne-řečových. Je prostě speciálně vybaven, aby lidskou řeč vnímal. Ono si děťátko klidně ve své postýlce spinká, semtam se protáhne, semtam zavrne – a my se nad ním skláníme a nedá nám to, abychom na ně nemluvili všelijaké ty nesmysly jako „tuťutu ňuňuňu“ a podobně. Chováme se přitom tak, jako bychom s ním rozmlouvali. Jako by nám odpovídalo a my zase odpovídali jemu. Není to tedy náš monolog k dítěti, nýbrž dialog s dítětem, i když zatím jen jednostranný. A to je zřejmě to podstatné a rozhodující.

Ono nedává najevo, že nás vnímá (ostatně, my to také ani v nejmenším neočekáváme), ale jeho mozek přesto zaznamenává a přijímá naši řeč jako zcela specifickou a jen lidskou stimulaci. V určitých mozkových strukturách následkem toho přibývá nervových spojení. A navenek se to projeví až někdy v 10 či 11 měsících, až bude toto dítě slabičně žvatlat a pak ve 12 měsících mluvit první slova.

Jestliže se dítěti nedostane dost řečových podnětů z jeho okolí v době, kdy ještě mluvit nedovede a kdy s námi svou řečí nekomunikuje, je nebezpečí, že se jeho vývoj řeči bude opožďovat. Mohli jsme si lámat hlavu, proč je tomu tak u dětí, které zůstávají od narození v ústavech, i když je tam všelijakých zvuků až dost a personál je poučen, aby na děti co nejvíce mluvil. Jenomže to zdaleka nestačí. Ve srovnání s rodinou je té řeči přece jen mnohem méně a hlavně ovšem nemá ten komunikační ráz jednostranného dialogu, jako když s dítětem „mluví“ jeho matka. Ta totiž k tomu nepotřebuje žádné vedení a poučení – dělá to spontánně, bez programu, bez učení a jen tak pro své potěšení. A právě v tom je největší účinnost této rané interakce.

Kam oko lidské nedohlédne

Tam dnes dohlédne moderní medicínská aparatura a přinese nám podivuhodné poznatky. Dovolíme si tedy malou odbočku, abychom si aspoň v náznacích připomněli, co všechno se s tím naším maličkým dělo, než jsme se na ně mohli opravdu podívat svýma vlastními očima.

Vývojová dráha každého člověka začíná, když po oplození se vajíčko jakožto jednobuněčný útvar rozdělí na dvě buňky, pak na čtyři, osm, šestnáct atd. Mezi každým dělením uplyne několik hodin. Čtyři až pět dní putuje toto rostoucí vajíčko vejcovodem do dělohy a trvá to dalších pět nebo šest dní, než se tam pevně „uhnízdí“. Asi po týdnu už je to lidský *zárodek (neboli embryo)* velký asi čtvrt milimetru. Stačí mu sotva 20 dní, aby na něm byla už k poznání hlavička. Ta představuje nyní tři čtvrtiny celého jeho objemu. (Později bude zaujímat polovinu délky těla, při narození čtvrtinu a v dospělosti desetinu.) Srdce je zpočátku jakousi jednoduchou trubicí, která se pak postupně stáčí a zavíjí, až si vytvoří dvě a pak čtyři komory. Na konci třetího týdne začíná tlouct! A přestane až na samém konci našeho života!

Ve čtvrtém týdnu je embryo velké asi 3,5 mm a během druhého měsíce dosáhne délky 25 mm. Utváří se obličej, ústa, oči, uši, končetiny. Ruka má tvar tlapky – prsty se pak postupně protahují a odděluje se palec, který se jednou dokáže postavit proti ostatním prstům a vytvoří z ruky specificky lidský pracovní nástroj. Konstrukčně je embryo takřka hotovo a pěkně se vznáší v plodové tekutině. V devíti týdnech se už podaří zachytit na encefalografu i činnost jeho mozku.

Mnohé ženy si však v této době ještě ani neuvědomují, že jsou těhotné. Ještě nevnímají ani drobné spontánní pohyby svého dítěte, kterému se od třetího měsíce říká *plod (neboli fetus)*. To už hýbe horními i dolními končetinami, otáčí hlavičku, otvírá a zavírá ústa apod. Dál bude růst, zrát, vyvíjet se, budou se rozrůžňovat, čili diferencovat jeho funkce – ale základy byly už položeny.

Jestliže po narození je na dítěti patrná nějaká malformace, čili nesprávně utvářený nějaký orgán, dá se na týden přesně určit, kdy k tomu došlo. Tak např. vývojový čas pro malformace očí je třetí až sedmý týden těhotenství, pro rozštěp rtů pátý až šestý, pro rozštěp patra desátý až dvanáctý týden apod.

V letech 1959–62 bylo hodně dětí v tehdejší západní Evropě postiženo těžkými malformacemi následkem léku conterganu (thalidomidu), který užívaly jejich matky. Uká-

zalo se, že poškození embrya tímto lékem spadá do doby mezi třicátým čtvrtým a padesátým dnem vývoje. Před tím ani potom lék takto zhoubně nepůsobí.

Spolehlivě je prokázán škodlivý účinek alkoholu a zřejmě ani kouření není neškodné. Zatím se ukázalo, že významně snižuje porodní váhu novorozence, což ovšem nese s sebou mnohdy nebezpečí dalších komplikací, včetně určitého oslabení nervového systému a tedy i obtíží v chování a učení. Proto je lépe zdržet se v době těhotenství všech těchto pochybných požitků.

Dvojička Jiří a Ondřej Vedralovi na ultrazvuku, v 13. týdnu těhotenství.

Ve čtvrtém měsíci už je zřetelně patrný vnější genitál, takže od této doby s velkou pravděpodobností nám ultrazvuk už dokáže prozradit pohlaví dítěte. V pátém měsíci dosahuje plod přibližně poloviny své porodní délky a váží asi půl kilogramu. Rysy jeho obličeje dostávají individuální výraz. A co je zvláště důležité, matky v této době cítí jeho pohyby neboli „kopání“, což je vlastně první navenek patrný znak individuality dítěte.

Jeden slavný anglický psycholog sledoval velmi podrobně vývoj svých čtyř dětí a pěti vnuků. Dal jim pořadové označení A, B, C, D atd. U dítěte B zaznamenal, že „v sedmém měsíci těhotenství vyrazilo své matce šálek čaje (co jiného v Anglii!) z ruky“ a že se v těle matčině vůbec projevovalo mimořádně aktivně a s vervou. Byl to chlapec a ze všech sledovaných dětí byl pak pohybově nejzdatnější, nejjobratnější, úspěšný sportovec. Prenatální aktivita předznamenala tedy dominantní rys jeho osobnosti na celý život.

Od této doby bude matka prožívat své soužití s dítětem jinak než dříve. Už to není jen dítě v představě a naději, teď už je to vskutku dítě zcela reálné a živé! Teď už matka bezpečně ví o jeho existenci. Už je vnímá jako individuální svébytnou lidskou bytost, která má své (totiž jen své osobité) projevy, své chování, svůj charakter.

V polovině těhotenství má mozek dítěte takřka plný počet svých buněk, takže dál bude pokračovat nikoliv jejich rozmnožování, ale jejich zrání, propojování a organizování do konečné nesmírné složitosti. Vývojové stadium od osmadvacátého týdne bývá označováno jako *prenatální čili předporodní*. Orgány dítěte získávají nyní rychle své funkce, které mu budou sloužit dále v životě. Od šestého měsíce vývoje plodu lze také už sledovat projevy dítěte i přímo, tj. po předčasných porodech, neboť mnohé děti i s velmi nízkou porodní váhou dnes nejen přežívají, ale i riziko jejich poškození se podstatně snížilo.

Už v letech šedesátých jsem měl příležitost vyšetřovat před vstupem do školy holčičku, jejíž porodní váha byla v té době jedna z nejnižších – 625 g. Štíhlé děvčátko, dobře rostlé, s bystrým výrazem v obličejí. Jevilo jen určité drobné známky nezralosti nervového systému, jeho inteligence a ostatní mentální funkce byly však zcela normální. Od té doby jsem takových dětí poznal celou řadu (nedávno jedno s porodní váhou 610 g) a jen zřídka jsem viděl vážnější postižení.

Zřetelné stahy plic jsou pozorovány od dvaadvacátého týdne a od sedmadvacátého už mají ráz trvalé činnosti. V pátém měsíci plod začíná slyšet a v šestém měsíci reaguje na celou řadu zvukových podnětů, zaznamenává tedy i matčin hlas. A protože mateřská děloha je v tomto pozdním stadiu těhotenství pro dnešní technologii poměrně dobře, ba i šetrně, proniknutelná, dá se zkoumat, jak plod reaguje na nejrůznější podněty vnější i vnitřní, jak si „pamatuje“, jak se „učí“ a v čem a jak předjímá chování, které budeme pozorovat pak po jeho narození.

V USA a v některých západních zemích můžeme vidět těhotné ženy s walkmany na břiše, jimiž se dítěti vysílá hudba a lidská řeč. Děje se tak v naději, že se vývoj mozku dítěte uspíší a ono pak bude klidnější, hodnější a ovšem především inteligentnější než ostatní. A provádějí se nejrůznější jiné stimulační praktiky, jimiž má být stvořeno jakési, jak se dnes říká, „*superbaby*“. Reklama si dává samozřejmě záležet, aby takovéto postupy „vědecky“ zdůvodnila – zatím však se nějaký blahodárny efekt nepodařilo prokázat. Představa, že *čím víc, tím líp*, v tomto případě zřejmě neplatí – ba může být i zavádějící, neboť proti přetížení podněty se organismus brání a není vyloučeno, že se někdy neubrání a že může dojít k poškození nebo oslabení. Že *všeho moc škodí*, je nepochybně spolehlivější vodítko pro soužití matky s dítětem i v těhotenství.

Narození

Nadále budeme počítat lidský věk ode dne narození a nadále bude tento den zaznamenáván v našem osobním kalendáři jako ten první, základní a nejdůležitější – a budeme si jej zajisté i nadále každoročně jak náleží připomínat. Ostatně i my, rodiče, tohoto dne získáváme novou společenskou hodnotu. Počítá s tím zákon a musí s tím počítat i naši rodiče (kteří se tohoto dne bez vlastní zásluhy stávají prarodiči) a všichni ostatní příbuzní, ale i naši přátelé a známí, naši zaměstnavatelé i podřízení (pokud nějaké máme), zkrátka celé naše společenské okolí.

● Přejít do zjevného života

Jenomže v životě dítěte samotného podle toho, co dnes víme, porod sám už není takový radikální předěl, za jaký byl dříve pokládán. Už to není přechod z „nebytí“ do „bytí“, nýbrž jen přechod z bytí do té doby skrytého do bytí od té doby zjevného. Dítě přece žilo již dávno před tím, už vnímalo, už se aktivně projevovalo, už se dokonce i učilo a jistě něco prožívalo – teď v tom bude pokračovat, už se dokonce i učilo a jistě něco prožívalo – teď v tom bude pokračovat, ovšem za podstatně změněných podmínek. Samo tímto přechodem najednou ani nezmoudří ani se nestane hloupějším, ale najednou se octne v docela jiném prostředí, kterému se bude muset nějakou dobu přizpůsobovat, aby mohl dál naplno rozvíjet všechno to, co si na svět přineslo z chráněného prostředí mateřské dělohy.

Přechod je to dramatický, náročný, pro matku bolestný, pro dítě rizikový, i když dnes díky vědě lékařské už daleko méně nebezpečný než dříve. Nepřísluší nám v této knížce zabývat se medicínskými komplikacemi a nebezpečími porodu. (Na to jsou jiné publikace, v nichž nastávající rodiče najdou poučení.) My jen můžeme připomenout, že jako těhotenství není žádná nemoc ani chorobný proces, nýbrž přirozený děj v těle matky, tak i porod sám je přirozená konečná fáze tohoto přirozeného děje a žádná operace nebo jiný léčebný zákrok (pokud ovšem nedošlo k nějaké závažnější komplikaci). Medicína jenom hlídá, aby ony přirozené děje probíhaly, tak jak mají, aby se někde nezadrhly, aby nepřivodily jiná zdravotní rizika atd.

● Nové porodní praktiky

Už od počátku minulého století se začaly objevovat metody, které si kladly za cíl napomáhat dobrému průběhu porodu a zmírňovat matčiny bolesti. V posledních desetiletích se nabídka takových přístupů ještě podstatně rozhojnila, a to jednak díky vědeckým pokrokům, jednak ale i díky etologickým studiím tzv. přírodních národů a jejich porodnických praktik. Jak se totiž ukázalo, něco z toho, co tzv. moderní civilizace sebevědomě odvrhla, může být právě dnešní moderní společnosti velice k užitku. Nastávající matky mají tedy větší možnost výběru – a bylo by jen dobře, aby těchto možností podle svého odpovědného uvážení také odpovědně využívaly.

Asi nejvíce rozšířenou „novinkou“ tohoto dávného původu je přítomnost a určitá aktivní podpůrná *účast otce při porodu*. Z psychologického hlediska je to novinka rozhodně vítaná. Má hned dvojí význam. Předně, blízkost milované osoby poskytuje matce v její těžké chvíli uspokojení jedné ze základních duševních potřeb (uslyšíme o nich více v dalších kapitolách), tj. potřeby životní jistoty. Za druhé pak, společné sdílení tak důležitých událostí v životě manželů, jakou je narození jejich společného dítěte, prohlubuje intimitu vzájemných vztahů a následkem toho posiluje rodinnou soudržnost. Na druhé straně však i tady (jako ostatně všude v podobných citově náročných situacích) platí psychologická poučka, že *to dobré se vskutku dobře uplatní* jen tehdy, když s tím oba účastníci vnitřně souhlasí a *když* jednomu i druhému *to přináší vnitřní uspokojení*. Měla by to být *radost – a ne oběť!* A nikdo by neměl být do něčeho takového nucen. Ne tedy, aby například matka musela „obětovat“ svou představu ženské intimity, ženské identity a ženského hrdinství – a ne aby otec například musel překonávat svou nejistotu a úzkost a byl matce v tak náročnou situaci nikoliv oporou, nýbrž přítěží.

Dítě a lidský svět

Konečně jsme si své novorozené děťátko přivezli z porodnice domů. Na první pohled vypadá jako něco strašně slaboučkého, křehkého a bezmocného. Pravda, byl by to bezmocný tvoreček, kdyby byl sám! Jenomže on se rodí do lidské společnosti, takže není a nebude sám. *Tento sotva narozený člověk je totiž pozoruhodně, ba takřka dokonale vybaven pro život v lidském světě.*